

Ewa Syska

Jeszcze o najstarszych pieczęciach konwentu klasztoru cysterek w Pełczycach

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 17, 63-66

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ewa Syska
Poznań

Jeszcze o najstarszych pieczęciach konwentu klasztoru cysterek w Pełczycach

W Archiwum Państwowym w Gorzowie Wlkp., przy dokumencie z 5 marca 1354 r.¹ zachował się najstarszy a jednocześnie jedyny znany obecnie egzemplarz pieczęci konwentu klasztoru cysterek w Pełczycach. Pieczęć ta przedstawia gotycką kapliczkę o trzech wieżyczkach i z architektonicznym baldachimem, a pośrodku siedzącą Maryję z dzieciątkiem na lewym ręku (zob. fot. 1). Mimo tego że pieczęć ta zachowała się w dość dobrym stanie, to odczytanie jej legendy, a zwłaszcza umieszczonej tam nazwy miejscowej, nie było łatwą sprawą, o czym świadczą moje potyczki z tym zabytkiem. Po raz pierwszy pieczęcią pełczyckiego konwentu zajęłam się w 2002 r., wówczas to odczyt legendy opublikowałam w brzmieniu: + [S C]ONVENTVS [S(ANC)T(I)]MONIALI WIRNEST². Odczyt ten podtrzymałam również w polskojęzycznej wersji pracy o najstarszych dokumentach Landsbergu³. Moich wątpliwości, co do odczytu legendy tej pieczęci nie rozwiąły nawet, opublikowane w 2007 r., rozważania Christiana Gahlbecka, którego zdaniem napis ten należałoby czytać: [...] CONVENTVS [...] MONIAV I B.RE.ST⁴. Niemniej jednak również ten odczyt wzbudza wątpliwości, ponadto należy pamiętać, że najstarsze źródła, odnoszące się zarówno do klasztoru w Pełczycach, jak i samego miasta, podają nazwę miejscową w brzmieniu: *Berenstein* bądź *Berensten*⁵.

- 1 Archiwum Państwowe w Gorzowie, Akta miasta Gorzowa, pergaminy, sygn. 21. Pieczęć ostroowalna o wym. 60 x 38 mm, odciśnięta w wosku naturalnym, przywieszona do dokumentu na pasku pergaminowym.
- 2 E. Syska, *Die Urkunden der Stadt Landsberg an der Warthe (Gorzów Wielkopolski) aus der Askanier- und Wittelsbacherzeit 1257–1373*, „Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 48“, 2002, s. 83, reg. 54.
- 3 E. Syska, *Dokumenty Gorzowa Wielkopolskiego (Landsbergu) z lat 1257–1373*, Gorzów Wlkp. 2006, s. 55–56, reg. 54.
- 4 Ch. Gahlbeck, *Bernstein (Pełczyce). Zisterzienserinnen*, w: *Brandenburgisches Klosterbuch. Handbuch der Klöster, Stifte und Kommenden bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*, hrsg. v. H. D. Heimann, K. Neitmann, W. Schich, M. Bauch, E. Franke, Ch. Gahlbeck, Ch. Popp, P. Riedel, Bd. 1, Berlin 2007, s. 196.
- 5 Np.: *Codex diplomaticus Brandenburgensis*, hrsg. v. A. F. Riedel, Hauptabteilung I (dalej cyt. CDB A), Bd. 18, Berlin 1859, Bd. 24, Berlin 1863, tutaj CDB A 18, s. 212–213, nr 1 (13 VII 1280) *Berrenstein*; CDB A 18, s. 65–66, nr 7 (21 III 1290) *Berensten*; CDB A 18, s. 66–67, nr 9 (26 XI 1290) *Berensten*; CDB A 18, s. 67–68, nr 10 (17 IV 1291) *Berensten*; CDB A 18, s. 68, nr 11 (18 VI 1292) *Burnstein*; CDB A 18, s. 69, nr 12 (27 VI 1293) *Bernsteyn*; H. Krabbo, *Ungedruckte Urkunden der Markgrafen von Brandenburg*, s. 14, nr 11 (27 V 1295) *Bernesten*, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte“, 25, 1912; CDB A 18, s. 69–70, nr 13 (30 VIII 1295) *Berendsten*; CDB A 18,

Ze względu na niewielką ilość zachowanych dokumentów wystawionych przez pełczyckie cysterki, materiał porównawczy w tym przypadku wygląda niezwykle skromnie⁶. Wiadomo, że po kasacie klasztoru w Pełczycach około 1561 r. jego archiwalia zostały przewiezione do archiwum kamery w Kostrzynie n. Odrą. Następnie około 1683 r. bliżej nieokreślona ilość dokumentów z pełczyckiego zasobu została przewieziona do Geheimes Staatsarchiv w Berlinie, przy czym jedynie trzy z nich zachowały się w oryginale⁷. Pozostałe 40 dyplomów, w 1738 r. trafiło do archiwum państwowego w Szczecinie⁸. W 1746 r. zajął się nimi Friedrich Dreger, który sporządził ich odpisy oraz wykonał odrisy wybranych pieczęci⁹. Ponieważ dokumenty te zaginęły w niewyjaśnionych okolicznościach, to materiały sporządzone przez F. Dregera są dla nas obecnie jedynym źródłem informacji na ich temat¹⁰. Z zapisów F. Dregera wynika m. in., że przy dokumencie z 28 lutego 1315 r., dotyczącym ugody zawartej pomiędzy klasztorem w Pełczycach a tamtejszą radą miejską znajdowały się, będące wówczas w całkiem dobrym stanie („sind noch daran, und mehrentheils gantz”), pieczęcie: proboszcza Henryka, konwentu, miasta Pełczyc oraz przedstawicieli rodziny von Wedel („Das Probstes, Convents und Stadt Berenstein Siegel - - das Wedeln Siegel“)¹¹. Jednocześnie za pomocą odsyłacza „vid. Coll. Sig.,” który należy czytać jako: „zobacz kolekcja pieczęci”, F. Dreger kieruje nas do materiałów pomocniczych. Niniejszy skrót wielokrotnie pojawia się w zapiskach F. Dregera i wszystko wskazuje na to, że ową „kolekcję pieczęci” należałoby identyfikować ze zbiorami odrysów pieczęci, przechowywanymi obecnie w zbiorze Johanna Karla K. Oelrichsa¹². W materiałach tych m.

s. 70, nr 14 (25 VI 1296) *Bernstein*; CDB A 18, s. 70-71, nr 15 (2 VII 1298) *Berensten*; CDB A 18, s. 71, nr 16 (2 VIII 1299) *Berensten*. Zob. Ch. Gahlbeck, *Bernstein (Pełczyce)*, dz. cyt., s. 185.

- 6 Znane są jedynie 4 dokumenty wystawione przez klasztor cysterek w Pełczycach, tj. z 28 lutego 1315 r., wyd. CDB A 18, s. 74, nr 21; z 5 marca 1354, n. wyd., reg. zob. wyżej przyp. 2 i 3, oryg. zob. wyżej przyp. 1; z 16 maja 1389 r., n. wyd., reg. *Regesta Historiae Neomarchicae. Die Urkunden zur Geschichte der Neumark und des Landes Sternberg*, hrsg. K. Kletke, Abteilung 1, „Märkische Forschungen“ 10, 1867, s. 389, odp. Vorpommersches Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 I, Nr. 12: Kolbatzer Matrikel, k. 52, nr 181: *In testimonium premissorum sigillum nostrum de certa nostra scientia praesentibus est literis appensum una cum sigillo honorabilis viri domini Theodorici praepositi nostri praedicti*; oraz z. 30 listopada 1468 r., n. wyd., n. reg., cyt. za Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, dz. cyt., s. 713-714, przyp. 186.
- 7 Ch. Gahlbeck, *Bernstein (Pełczyce)*, dz. cyt., s. 196. Są to jedyne zachowane oryginały dokumentów pochodzących z archiwum klasztoru w Pełczycach, zob. Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz Berlin (dalej cyt. SBPK Berlin), Wippelsche Sammlung, sygn. A 5 (27 V 1295), A 9 (2 VI 1300), A 53 (29 IV 1383).
- 8 Ch. Gahlbeck, *Bernstein (Pełczyce)*, dz. cyt., s. 196.
- 9 Zob. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Loeper, sygn. 156: Friedrich von Dreger, *Abschriften der Privilegiorum u. Documentorum des Jungfern Kloster zu Bernstein*, 1746. Por. Ch. Gahlbeck, *Bernstein (Pełczyce)*, w: *Brandenburgisches Klosterbuch*, Bd. 1, s. 196-197.
- 10 Zob. Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser und Zisterzienserinnen in der Neumark*, Berlin 2002, s. 78-79 i przyp. 77; E. Syska, *Źródła do dziejów Nowej Marchii z okresu panowania Askańczyków i Wittelsbachów (do 1373 r.)*, „Studia Źródłoznawcze” 43, 2005, s. 67.
- 11 Odp. Archiwum Państwowe w Szczecinie, Loeper, sygn. 156, 221-223, nr 17 (XVIII w. – na podst. oryg.). W czasie, gdy F. Dreger dokonywał odpisu tego dokumentu, nosił on sygn. nr 17, por. niżej przyp. 14. Na podstawie odpisu ze zbioru Loepera dokument ten został opublikowany przez Adolfa F. Rielda, zob. CDB A 18, s. 74, nr 21 (28 II 1315) *In hujus rei evidentiam presentes literas sigillo prepositi et dominarum et civium atque dominorum de Wedelle fecimus communiri*.
- 12 Zob. SBPK Berlin, Oelrichs Sammlung, Nr. 138 (Siegel der Herzöge von Pommern, der Bischöfe von Kammin, einzelner Klöster, Städte und des Adels), Nr. 143 (Siegel der Bischöfe von Kammin),

in. znajdują się odrysy dwóch pieczęci wiszących przy dokumencie z 28 lutego 1315 r., tj. konwentu klasztoru cysterek w Pełczycach oraz miejska¹³. Z zachowanych rysunków¹⁴ wynika, że w 1315 r. pełczycki konwent posługiwał się pieczęcią ostroowalną, o wymiarach w odrysie 72 x 41 mm. W polu pieczęci pod trójlistnym łukiem wyobrażona została postać Najświętszej Marii Panny z dzieciątkiem na lewym ręku, powyżej, pod kolejnym ostrym łukiem, umieszczono kielich liturgiczny, w otoku zaś napis: + S. CONVENTVS . SANCTIMONIALIVM . IN . BERNSTEN. (zob. Ryc. 1). Wszystko zatem wskazuje na to, że mamy tutaj do czynienia z najstarszym typem pieczęci (Typ I) pełczyckiego konwentu. Powstanie typariusza tej pieczęci należałoby wiązać z fundacją klasztoru, która miała miejsce około 1288/1290¹⁵, a za *terminus ad quem* należy przyjąć datę 28 lutego 1315 r. Pieczęć ta swym wyobrażeniem w jasny i oczywisty sposób nawiązywała do wezwania kościoła klasztorowego (*in honorem sacratissimi corporis domini nostri Jhesu Cristi - - et gloriose virginis Marie*)¹⁶. Dzięki informacjom, których dostarcza nam napis otokowy wyżej omawianej pieczęci (Typ I), możemy też uściślić i poprawić odczyt legendy egzemplarza pieczęci z 1354 r. (Typ II) w następującym brzmieniu: + [S(IGILLVM)] C/ONVENTVS [S(ANC)T(I)/]MONIALI'V(=VM) I(N) B'(E)RE(N)/ST(EIN). Jednocześnie datę powstania tłoka tej pieczęci (Typ II) można wyznaczyć na okres pomiędzy 28 lutego 1315 r. a 5 marca 1354 r.¹⁷

Nr. 144 (Siegel von Klöstern), Nr. 145 (Siegel von Städten), Nr. 147/1-3 (Siegel der Bischöfe von Kammin, Klöster und Städte). Por. H. Döhn, *Der Nachlaß Johann Karl Konrad Oelrichs*, Berlin 1990. Por. też Ch. Gahlbeck, *Archivführer zur Geschichte Ostbrandenburgs bis 1945*, München 2007, s. 655. Johann Karl Konrad Oelrichs (1722–1799), historyk, doktor obojga praw, profesor gimnazjum akademickiego w Szczecinie, zob. *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 24, Leipzig 1887, s. 318–319. Zob. Ch. Gahlbeck, *Archivführer*, dz. cyt., s. 654.

- 13 Pieczęć klasztoru cysterek w Pełczycach, zob. 1) SBPK Berlin, Oelrichs Sammlung, Nr. 147/3, k. 6; 2) SBPK Berlin, Oelrichs Sammlung, Nr. 147/3, k. 8. O pieczęci tej wspominałam już w 2006 r., zob. E. Syska, *Dokumenty Gorzowa*, dz. cyt., s. 106–107, przyp. 316. Pieczęć miejska Pełczyc, zob. 1) SBPK Berlin, Oelrichs Sammlung, Nr. 147/4, k. 4; 2) SBPK Berlin, Oelrichs Sammlung, Nr. 147/4, k. 5; 3) Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin, VIII. HA, Sammlungen I 9 (Hupp), Heft 24, wyd. E. Syska, *Herb rycerski na pieczęci miejskiej, czyli o pocztkach Pełczyc i Mieszkowic*, w: *Cognitioni gestorum. Studia z dziejów średniowiecza dedykowane Profesorowi Jerzemu Strzelczykowi*, red. D. A. Sikorski, A. M. Wyrwa, Poznań–Warszawa 2006, s. 389, ryc. 1. Brak informacji na temat odrysów pieczęci proboszcza pełczyckiego konwentu Henryka (poświadczonego w latach 1304–1321, zob. Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, dz. cyt., s. 317) oraz przedstawicieli rodu von Wedel.
- 14 1) SBPK Berlin, Oelrichs Sammlung, Nr. 147/3, k. 6; 2) SBPK Berlin, Oelrichs Sammlung, Nr. 147/3, k. 8: *Sigill. des Jungfern Klosters zu Bernstein sub n. 17. dipl. ej. de ao ... 1315 ist auff weiß Wachs gedruckt, und sehr unformlig gezogen, darin sitzt Maria mit einer Crone, die rechte Hand in die Höhe hebend, und an der linken Seite das Kind Jesum habend, Maria ist nicht gantz sondern nur bis an den Unterleib darin zusehen. F. Dr.*
- 15 Zob. Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, dz. cyt., s. 237.
- 16 Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, dz. cyt., s. 232–234; Ch. Gahlbeck, *Bernstein (Pełczyce)*, dz. cyt., s. 185, 186–187, 193. Zob. CDB A 18, s. 64–65, nr 6 (26 II 1290); *Pommersches Urkundenbuch*, Bd. 5, bearb. v. Otto Heinemann, Stettin 1905, s. 183, nr 2905 (5 VIII 1314).
- 17 Warto zaznaczyć, że do około 1323 r. klasztor znajdował się w dość dobrej sytuacji gospodarczej (zob. Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, dz. cyt., s. 310), co mogło wpłynąć na decyzję o zamówieniu nowego typariusza. Około 1359 r. konwent znajdował się już w fatalnej kondycji ekonomicznej, zob. CDB A 24, s. 66, nr 119 (18 IV 1359), por. Ch. Gahlbeck, *Zisterzienser*, dz. cyt., s. 312–313.

Ryc. 1. Odrys pieczęci konwentu klasztoru cysterek w Pelczycach z 1315 r.
(SBPK Berlin, Oelrichs Sammlung, Nr. 147/3, k. 8)

Fot. 1. Pieczęć konwentu klasztoru cysterek w Pelczycach z 1354 r.
(oryg. AP Gorzów, Akta miasta Gorzowa, pergaminy sygn. 21)¹⁸

¹⁸ Fot. wyd. E. Syska, *Dokumenty*, dz. cyt., s. 56 oraz Ch. Gahlbeck, *Bernstein (Pelczyce)*, dz. cyt., s. 199.